

שבויי מלחמה סובייטיים

שמ"ס היו הקבוצה השנייה בגודלה, אחרי היהודים, של קורבנות מדיניות ההשמדה של הנאצים. אין נתונים מדוייקים על גורלם של חילות הסובייטים שנשבו בידי הגרמנים. על-פי המקורות הקיימים מתקבל סיכום כללי זה: כ-5.7 מיליוני חיילים בצבא האדום נשבו במלחמה בידי הגרמנים. בינואר 1945 עדיין היו 930,000 שבויים במחנות גרמניים. כמיליון שבויים שוחררו מן המחנות, רובם היו 'מסייעים מרצון' (היויס) ושירתו ככוח עזר בחילות הגרמנים. עוד 500,000, על-פי אומדנים של הפיקוד הגרמני העליון, נמלטו או שוחררו בידי הצבא האדום. שאר 3,300,000 השבויים (57.5% מכלל השבויים) נספו.

נתונים השוואתיים על שבויי מלחמה אמריקנים ובריטים מצביעים על 8,348 שנספו עד סוף המלחמה, מתוך 235,000 השבויים (3.6%). מתוך 3,155,000 שבויי מלחמה גרמנים ששבו הסובייטיים נספו, על-פי מימצאי הוועדה הגרמנית הפדרלית של ההיסטוריונים, 1,185,000 (37.5%).

חמישה גורמים היו לשיעור התמותה הגבוה במיוחד בקרב שמ"ס: הרעב; תנאי הדיור הבלתי נאותים לחלוטין; השיטות שבהן הובילו; היחס אליהם והטיפול בהם; הרצח המתוכנן של שמ"ס שנמנו עם כמה קטגוריות.

על מדיניות הגרמנים לגבי שמ"ס הקל חוסר הבהירות במחוייבות ההדדית של שתי המדינות במצב של מלחמה על-פי החוק הבין-לאומי. ברית-המועצות לא אישרה את אמנת ז'נווה משנת 1929 בדבר הטיפול בשבויי מלחמה, ואף לא הכריזה באופן חד-משמעי על מחוייבותה לאמנת האג משנת 1907 בדבר חוקי מלחמה. שתי המדינות היו אפוא מחוייבות אך ורק על-פי דיני המלחמה הבין-לאומיים הכלליים כפי שהתפתחו בעת החדשה. אך גם על-פיהם חייבים היו להגן על חיי שבויי המלחמה, להתייחס אליהם באורח אנושי, ולתת להם מזון, ביגוד ודיור באיכות שניתנה לכוחות המילואים במדינה המחזיקה בשבויים.

גרמניה ניצלה את אי-הבהירות המשפטית, וטענה שעל-פי החוק הבין-לאומי אין לה מחוייבות כלשהי כלפי ברית-המועצות ואין בדעתה להגביל עצמה בצורה כלשהי בניהול המלחמה, במדיניות בשטחים שכבשה, או בטיפול בשבויי המלחמה. גרמניה, שהיתה בטוחה בנצחונה הקרוב, גם דחתה הצעה שהציעה ברית-המועצות ביולי 1941, להכרה הדדית באמנת האג בחוקי מלחמה.

אחד מיעדיה העיקריים של גרמניה במזרח היה ניצול משאבי הייצור החקלאיים הפוטנציאליים של הסובייטיים. כבר במאי 1941 ידעו המתכננים הגרמנים של ניצול כלכלת שטחי הסובייטים, כי ברור שניצול כזה 'יגרום מוות ברעב למיליוני אדם'. שמ"ס נועדו להיות הקורבנות הראשונים של מדיניות זו. כבר לפני הפלישה החליט הפיקוד הגרמני העליון, שמנות המזון של שמ"ס תהיינה 'לא יותר מן המינימום ההכרחי'. באוגוסט 1941, הכין

הפיקוד העליון של הורמכט טבלה יומית של מזון ובו 2,200 קלוריות לשבועיים עובדים, פחות מן המינימום הנדרש לקיום. לרוב היו המנות קטנות יותר משקבעה הטבלה הרשמית, שממילא לא היתה מספקת. שמ"ס שהוצעדו בקיץ 1941 דרך ביילורוסיה למחנות השבועיים קיבלו, על-פי הדיווחים, מנה יומית של 20' גרם דוחן, ו-100 גרם לחם, בלי בשר' או 100 גרם דוחן, בלי לחם' – כלומר, פחות מרבע המינימום הנדרש לקיום. מדיווחים רבים מסוף קיץ 1941 עולה, שבמחנות רבים ניסו שבועיים המלחמה הנואשים לשבור את רעבם בעשב ועלים.

רבבות שמ"ס נספו בדרכם למחנות השבי. רוב השבועיים שנשבו ב-1941 הוצעדו מאות קילומטרים לעורף, ואותם שכשל כוחם נורו במקום באלפיהם. מצויים דיווחים על מקרים כאלה שאירעו גם בלב ערים גדולות, כגון סמולנסק ומינסק. חלק מהמפקדים הגרמנים הזדעזעו נוכח ההרג וניסו להפסיקו בהוציאם פקודות נאותות; אחרים, כגון הפלד-מרשל ולטר פון רכנאו, פקדו כי 'יש לירות בכול שבוי המתמוטט'.

כאשר הוסעו השבועיים ברכבות, הרשה הפיקוד של הורמכט להסיעם אך ורק בקרונות משא פתוחים. הדבר חסך מקום רב, ובבוא החורף גרם תמותה בשיעור עצום. על-פי דין-וחשבון מתחילת דצמבר 1941, 'בין 25% ל-70%' מהשבועיים במשלוחים הללו ב'נציבות הרייך אוסטלנד' מתו בדרכם. התמותה נגרמה גם מכך שלעיתים עברו ימים מבלי שניתנה לשבועיים מנת מזון אחת ויחידה.

כמעט שלא נעשו כול הכנות לשכן את שהמה"ס. היו תוכניות להקים מכלאות ענקיות בשטחי אימונים של הצבא הגרמני ברייך ובפולין הכבושה, ובכול אחת לשכן 30,000-50,000 שבועיים. ואולם, כול שנעשה למעשה היה מתיחת גדר תיל סביב מקום המחנה המיועד, והשבועיים היו אמורים לבנות במו ידיהם את מקומות הדיור שלהם באמצעים פרימיטיביים ביותר שיכלו למצוא. במחנות רבים, גם אותם שבתחום הרייך (כגון זנה-שטוקנברוק [Senne-Stuckenbrock], פאלינגבוסטל [Fallingbostel], ברגן-בלזן), אולצו השבועיים גם בחורף להתגורר בבורות שחפרו בקרקע או בבקתות עשויות עלווה. כבר באוגוסט 1941 היו תוצאות מדיניות זאת ברורות. על-פי דיווחים שנתקבלו אז בפיקוד העליון של הורמכט, שרדו במשלוחים רבים עד תום המסע רק 20% מהשבועיים. בכמה מחנות פרצו מגיפות מפאת חוסר תנאי קיום אלמנטריים. באוקטובר 1941 עלה לפתע שיעור התמותה בצורה תלולה. תשושים לחלוטין מרעב ומהצעדה, לא היה לשבועיים כוח לעמוד בקור, במחלות המידבקות, ובמגיפות שמחמת תזונת הרעב, כפי שמצויין באחד הדינים-וחשבונות: 'הם מתו כמו זבובים'.

עד פברואר 1942 כבר מתו כשני מיליונים מתוך שלושה המיליונים וחצי שנשבו ב-1941. המוות בהמונים הגיע לשיאו באוקטובר-דצמבר 1941. בדצמבר 1941, למשל, הגיע שיעור התמותה של שמ"ס בגנרלגוברנמן ובנציבות הרייך אוסטלנד לכדי 46%. אחרי-כן ירד שיעור

התמותה בצורה חדה, ובאפריל 1942 הגיע ל-6%-8%. ירידת שיעור התמותה נבעה בעיקר מכך שההנהגה הגרמנית הבינה, שכלכלת המלחמה של גרמניה נזקקה באופן דחוף לעבודתם של שהמה"ס. השינוי החשוב היה הגדלת-מה של מנות המזון של השבויים, אך הן עדיין היו קטנות יותר מהמנות שנתנו לשבויי מלחמה אחרים ולאוכלוסייה האזרחית. כתוצאה מכך ירד שיעור התמותה הגבוה בקרב שהמה"ס, אך עד תום המלחמה הוסיף להיות גבוה יותר מהשיעור שבקרב שבויי מלחמה אחרים. בסוף 1943 שוב התחיל שיעור התמותה לעלות, כאשר נתנו שנות המחסור והמצוקה את אותותיהן בצורת מחלות פנימיות בקרב השבויים. התזונה העלובה גרמה גם פריון עבודה דל של שהמה"ס, שהיה נמוך בהרבה מן המצופה. גם מספר שהמה"ס שהועסקו בכלכלת גרמניה היה קטן יחסית, ושיאו, באוגוסט 1944, הגיע ל-631,000.

בעיני החיילים הגרמנים ב-1941 לא נחשבו, מן הסתם, חיי שמ"ס. הדבר נבע לא רק מן התעמולה הגרמנית, שתיארה את האוכלוסייה הסובייטית כמורכבת מיצורים תת-אנושיים, אלא גם מן הפקודות הבסיסיות של ההנהגה הצבאית, בכתב וברוח. צו 'ברברוסה' קרא לחיילים הגרמנים להגיב בירי על כול סוג של מרי, לרבות מרי סביל. בנקמה על התקפות פרטיזנים, מותר היה להעלות באש כפרים שלמים ולהוציא להורג מיגזרים שלמים של אוכלוסייה כפרית. לעומת זאת פשעים שעשו חיילים גרמנים לא היו בני ענישה, אם נטען בגינם שנבעו מתוך מניעים ושיקולים אידיאולוגיים. 'פקודת הקומיסרים' מאת הפיקוד הגרמני העליון, קראה להוציא להורג את כול הקומיסרים הפוליטיים של הצבא האדום שנפלו בשבי. בקיץ 1941 הוצא צו זה לפועל כמעט במלואו, שלא כפי שנטען בעבר. במאי 1942 בוטל הצו, בלחצם של מפקדי השדה שעמדו מול התנגדות חזקה יותר מצד הסובייטים, כשפורסמה הוצאת קומיסרים פוליטיים להורג והיתה לנחלת הכלל.

הפקודות בדבר היחס לשבויים הסובייטים נקבעו מראשיתן על-פי האידיאולוגיה הנאצית. ה'חייל הבולשוויקי' תואר כמסוכן ביותר ולעיתים תכופות גם כסוטה; הוא 'איבד את זכותו ליחס הנהוג כלפי חייל בעל כבוד'. פעמים רבות נקראו כוחות הגרמנים 'לנקוט בצעדים חסרי רחם ולהשתמש בנשקם' בלי היסוס, 'כדי למחוק כול אות של התנגדות'. שבויים שניסו להימלט, דינם היה הרג בירי בלי כול אזהרה. יתר על כן: ב-8 בספטמבר 1941 פורסם צו המציין שהשימוש בכלי נשק נגד שבויי מלחמה סובייטים 'חוקי ככלל' – הזמנה ברורה לרצח. כעבור שישה חודשים בוטל סעיף זה, משהתברר שהיו יותר מדי הוצאות להורג שרירותיות. מצויות ראיות לגבי מספר מקרים שבהם ניסו חיילים ואזרחים גרמנים לשפר את היחס לשמ"ס, אך הם לא יכלו לגבור על הנאצים קשי הלב. השיפור באביב 1942 במנות המזון של השבויים, בשיכונם ואף ביחס הכללי אליהם, נבע משיקולים פרגמטיים בלבד.

אחד המאמצים רבי המשמעות ביותר שנעשו כדי להביא לידי שינוי מוחלט ביחס לשבויי המלחמה הסובייטים נעשה בידי האדמירל וילהלם קנריס, מפקד ה'אבור'. בלחצו של הלמוט ג'מס גרף פון מולטקה ביקש קנריס מפלדמרשל וילהלם קיטל, ראש הפיקוד העליון של הורמקט, לבטל את הצו הבסיסי מיום 8 בספטמבר 1941. קנריס מתח ביקורת על הצו כהפרה של החוק הבין-לאומי, והעלה הסתייגויות רבות משקל לגבי המדיניות כלפי השבויים הסובייטים מנקודת ראות מדינית וצבאית. תשובתו של קייטל היתה חד-משמעית:

'הסתייגויות אלו תואמות תפיסה של לוחמה אבירית! התפקיד המוטל עלינו הוא השמדת השקפת עולם מדינית (Weltanschauung). זאת הסיבה שבגללה נתתי הסכמתי לצעדים אלה ולכן אני גם תומך בהם.'

מחאתו של קנריס ותשובתו של קייטל התייחסו גם לרצח ההמונים השיטתי. באמצע יולי 1941 הושג הסכם בין הגנרל הרמן ריינקה, הממונה על ענייני שבויי המלחמה בפיקוד העליון של הורמקט, ובין רינהרד היידריך. הוסכם שאינזצקומנדות של משטרת הביטחון (סיפ"ו) ושל הס"ד יאתרו את ה'יסודות הבלתי נסבלים מבחינה פוליטית וזענית' בקרב שהמה"ס וירצחו אותם. צעד זה הגדיל במאוד את מספר הקורבנות, היות ולא רק 'פקידים מדיניים ומפלגתיים חשובים' נחשבו ל'בלתי נסבלים', אלא גם 'אינטלקטואלים', 'כול הקומוניסטים הקיצוניים' ו'כול היהודים'. במרס 1942 צומצמה רשימת הקטיגוריות של המיועדים לרצח. אומדנים לגבי מספר הקורבנות של מיבצע זה נעים בין 140,000 ל-500,000. יחידות האינזצקומנדו רצחו את כול היהודים שבקרב שהמה"ס (ראה שבויי מלחמה יהודים).

מחנות ההשמדה אושוויץ-בירקנאו ומידנק נבנו בשביל שהמה"ס, שהיינריך הימלר רצה שיהיו בפיקוחו. הם היו אמורים לעבוד באיגודי התעשייתיים הגדולים שתיכנן הס"ס להקים, עם חברות כגון אי.גה. פרבן. אך בינואר 1942 שרדו רק כמה מאות מתוך 10,000 שהובאו לאושוויץ ושוב לא היו צפויים שמ"ס במספר רב. לפיכך החליט הימלר בשבוע שלאחר 'ועידת ונזה', למלא את המחנה ב-150,000 יהודים. כך הפכו מחנות הס"ס שנועדו לשמ"ס לחלק מן התשתית הדרושה לרצח והשמדת היהודים.

בספטמבר 1941 נטל סגן מפקד אושוויץ, קרל פריטש, כ-600 שמ"ס שהביאו האינזצקומנדו לאושוויץ כיסודות 'בלתי נסבלים', כדי לעבור 'טיפול מיוחד' במחנה ולהיות שפני ניסוי בקוטל מזיקים ציקלון בה. כך נמצאה שיטה לרצח מיליוני אדם במאמץ מזערי.